

NOVI PRIJEVODI MARKA MARULIĆA

Charles Béné

Čitanje *Hrvatskih latinista*,¹ meni dotad nepoznata djela, omogućilo mi je da otkrijem nove pisce i k tome vrlo lijepe tekstove, za koje žalim što su još i danas prilično nepoznati, osobito u Francuskoj. Znanstveni kolokvij u Cannesu bio je prilika koju sam iskoristio da govorim o temi *Dalmatinski humanisti pred otomanskom najezdom*² — toliko sam žarko želio predstaviti glasovitu Šižgoričevu pjesmu *De Croatiae devastatione* i tako potresna Benjina i Marulićeva pisma papama Lavu X. i Hadrijanu VIII. Spomenuto djelo navelo me i na proučavanje rasprostiranja i utjecaja Marulićeva opusa, i to osobito u Francuskoj.

Tako sam upoznavši *Carmen de doctrina Domini nostri Jesu Christi pendentis in cruce* mogao utvrditi još jedan francuski prijevod te pjesme. Dotad je bio poznat prijevod Charlesa Dydiera koji se nalazi na prvim stranicama glasovita prijevoda Marulićeva djela *Dictorum factorumque memorabilium libri VI*, što ga je pod naslovom *Le Thresor des faitz et dictz mémorables* preveo Paul du Mont³. Spomenuti drugi prijevod, koji se nalazio u neobjavljenu rukopisu *Poésies spirituelles* Annea d'Urféa, objelodanio je u Ženevi Yves le Hir. Anne d'Urfé uvrstio je u ciklus *Emblèmes* pjesmu *Sur celuy du Crucifix, Dialogue du chrestien et de luy*.⁴

Taj pjesnik iz središnje Francuske (pjesma je bez sumnje bila sastav-

ljena u Montbrisonu, u pokrajini Haute-Loire) nije preveo čitav tekst pjesme: ograničio se na prvih 28 stihova, tj. na dijalog kršćanina i raspetog Isusa, sastavljen u dvostisima. Pjesnik iz Foréza izdvaja se isto tako i izborom pjesničkog oblika. Dok je Charles Dydier, prevodeći čitavu pjesmu, nametnuo sebi obavezu da svakom Marulićevu stihu mora odgovarati jedan francuski aleksandrinac, Anne d'Urfé nudi kudikamo slobodniji sklop: on je, naime, odabrao da svaki par pitanje-odgovor bude naizmjenično u četverostisima i u dvostisima.

Valja priznati da je taj novi prijevod, koji ne izbjegava ni neopravdane dopune u četverostisima ni izostavljanja u dvostisima, lošiji od Dydierova. U njegovim uzastopnim netočnostima greške se sastoje i u suvišku i u manjku, pa se ne bi mogao uspoređivati s prijevodom stihotvorca iz Douaia.

* * *

Unatoč nedostacima, taj novi prijevod *Carmen de doctrina* omogućuje da utvrdimo kako se zanimanje što ga je pobudila Marulićeva pjesma nije ograničilo na sjever Francuske: dokaz je tome prijevod potekao od pjesnika iz Foréza. Mogli bismo se opravdano zapitati kako je Anne d'Urfé mogao poznavati tu Marulićevu pjesmu. Odgovor se nadaje sam od sebe: *Carmen* se nalazila na istaknutu mjestu u većini latinskih izdanja *Institucije* (i često je bila ilustrirana vrlo lijepim drvorezima): napose je tako bilo u pariškom Marnefovu izdanju iz 1585. g.

Prisutnost *Carmen* u većini latinskih izdanja *Institucije* omogućila je toj pjesmi, bez sumnje, izuzetnu rasprostranjenost. U jednom času pomislio sam kako njemački, talijanski i portugalski prijevodi *Institucije* sadrže prijevod pjesme. Raspitao sam se o tome dopisnim putem i dobio niječne odgovore: čini se da je ona našla mjesto samo u Du Montovu prijevodu.

No činjenica što postoje tri prijevoda na hrvatski (na koje je upozorio M. Tomasović)⁵ i jedan na talijanski može nas navesti na pretpostavku kako postoje i drugi, danas još nepoznati prijevodi. Ta se pretpostavka pokazala točnom za Englesku: Thomas Howard, grof arundelski, načinio je, naime, prijevod pjesme na engleski, koji je objelodanjen u Anversu 1595, zatim ponovno izdan u Saint-Omeru (1610) te u Londonu (1867). No istraživanje zavređuje da se nastavi: ono će zacijelo iznijeti na svjetlo i druge adaptacije.

Potruga za drugim francuskim prijevodima *Carmen de doctrina* omogućila mi je da u knjižnici Sainte Geneviève u Parizu zapazim još jedan potpuni francuski prijevod *Institucije*. On je djelo Geoffroya de Billyja, opata Saint-Vincenta kod Laona, kasnije biskupa laonskog, a naslov mu je (pokraćujem): *Les vies, faits et dicts mémorables des saints et saintes ... mises en Français ... par Geoffroy de Billy, Chez Guillaume Chaudiere, Paris 1587.*⁶ Nažalost, nedostatak je toga izdanja što je nepotpuno. Naime, taj prijevod *Institucije* obuhvaćao je dva sveska: prvi je sadržavao prve četiri knjige *Institucije* a drugi preostale dvije. No budući da knjižnica Sainte Geneviève posjeduje samo drugi svezak, nije nam moguće ustanoviti dvije stvari. Nadao sam se, naime, da ću moći provjeriti da li i u ovom izdanju prve stranice prvoga sveska donose francuski prijevod *Carmen de doctrina*. Očividno je da je ta provjera neizvediva, ali činjenica što *Carmen* nije spomenuta u kazalu sadržaja, koje se nalazi na posljednjim stranicama drugoga sveska, navodi na pomisao kako De Billyjev prijevod, za razliku od Du Montova, nije bio popraćen prijevodom *Carmen de doctrina*.

S druge strane, nakon članka Jeana Dayrea (1939) i osobito nakon točnijeg proučavanja Lea Košute (1986) poznato je da Du Montov prijevod na jednom mjestu znatno iznevjerava izvornik.⁷ Četvrto poglavlje Četvrte knjige, *De veritate colenda mendacique fugiendo* gotovo je u cijelosti prerađeno, te se Maruliću stavljaju u usta riječi suprotne njegovim izvornim tvrdnjama, a to je bez sumnje učinjeno radi prilagodavanja preporukama teologa. Marulić je, naime, bio toliko neoprezan da pokaže, oslanjajući se na primjere uzete iz Biblije, kako laž kadšto može biti opravdana.⁸

Bilo bi zanimljivo ispitati je li Geoffroy de Billy dao vjeran prijevod toga poglavlja koje je izazivalo prijepore ili se i on pokorio teolozima i krivotvorio Marulićev tekst. Zasad je to nemoguće provjeriti jer se Četvrta knjiga nalazi u prvom svesku, koji je danas izgubljen. No to što prvi svezak nedostaje i osobito činjenica što je prijevod Geoffroya de Billyja imao samo jedno izdanje (ono iz 1587), dok je Du Montov imao četiri ponovljena izdanja,⁹ može nas navesti na pretpostavku da se De Billy držao Marulićeva teksta, ne zadajući sebi brige zbog cenzure, što ga je možda stajalo zapljene toga djela.

Pronalazak prvog sveska — što se čini vjerojatnim (jedan primjerak

se nalazi u Varšavi a možda će ih se još naći u belgijskim bibliotekama) — omogućit će da se dade odgovor na spomenuta dva pitanja.

* * *

Zajednički dijelovi obaju prijevoda (tj. Peta i Šesta knjiga) omogućuju nam, na sreću, da usporedimo rad dvojice francuskih prevodilaca. Na svoje iznenađenje mogao sam utvrditi kako se De Billyjev prijevod pokazuje boljim od Du Montova.

Naslov što ga je odabrao De Billy bliži je Marulićevu latinskom naslovu: *Les vies, faits et dicts memorables...* bolje prenosi *Dictorum factorumque mirabilium...* nego Du Montov naslov *Le Thrésor sacré...*, koji tekstu daje nov prizvuk. Tražeći točne referencije mogao sam utvrditi da je *Index* De Billyjeva prijevoda načinjen brižljivije, tj. da je potpuniji. No Geoffroy de Billy, kako će se moći ustanoviti iz primjera koje ćemo navesti, nadasve pokazuje potpuno vladanje latinskim jezikom i vjernost izvorniku — a to su osobine koje se kod Du Monta ne očituju u velikoj mjeri. U dvjema verzijama — koje su, čini se, potpuno međusobno različite — nailazimo, bez sumnje, na postupke zajedničke mnogim prevodiocima 16. stoljeća, kao što je podvostručenje izraza: jednoj latinskoj riječi često odgovaraju dvije francuske — jedna učenija a druga običnija. Tako kod G. de Billyja za latinsko *inclinat* nalazimo *elle se baisse et incline*; za *neque contenta* De Billy nudi *elle n'est satisfaite et contente*. Ista podvostručenja nalazimo i kod Du Monta. Za *anxia* Du Mont nudi *pleine d'angoisse et de tristesse*; za *tota ardens* — *ardent donc et brûlant...*¹⁰

No kod Paula du Monta nalazimo nemarnosti kakvih G. de Billy nije sebi dopustio. Tako npr. gdje Marulić nudi *Vidit angelos*, Billy prevodi, naravno, *Elle voit les anges*; Du Mont je to preveo *Elle y voit un ange*. Isto tako, *neque eorum visione contenta* G. de Billy preveo je *Et pour leur vision n'est satisfaite et contente*, dok je Du Mont mnogo šturiji: *Ne se contentant de cela.*¹¹

Moglo bi se dati još mnogo primjera. Značajnijim mi se čini sljedeće mjesto, uzeto iz posljednjeg poglavlja posljednje knjige, *De la béatitude céleste*. Marulićev tekst izgledao je jasnim: opisujući onaj život, on je precizirao: *ut vitam illam inchoet, quae nullo concluditur fine, nulla capitur molestia, nullo indiget bono*. G. de Billy prevodi naravno: *Pour commencer cette vie, qui n'a jamais fin, qui n'est surprise d'aucune fâcherie, et qui n'a faite d'aucun bien*. Du Mont jasno pokazuje da nije

razumio: on nije uočio da se tri relativne rečenice odnose na riječ *vitam*. Pošto je ispravno povezoao s riječju *vitam* prvu relativnu rečenicu, ostale dvije prevodi kao da se odnose na Mariju Magdalenu: *Pour commencer cette vie qui n'a pas de fin, elle dit qu'elle n'en fut en aucune façon que ce fut troublée, ainsi que celle qui n'avait faite de nul bien*. Prijevod je nespretan i dvaput daje pogrešan smisao.¹²

Pronalazak prvoga sveska De Billyjeva prijevoda omogućit će da se o njemu stvori cjelovit sud. Ali samo će sistematsko proučavanje izdanja i prijevoda *Institucije* omogućiti da se bolje upozna evropska sudbina toga magistralnog djela — i, također, da se točno odmjeri učinak cenzure na Marulićevu *Instituciju*.

* * *

Treba li podsjetiti na »otkriće« knjige *Navischiengie muche Issussa Spasciteglia nascega, sloxen po očju Marchu Marulu Splichianinu*, iz 1628. g., u Bibliothèque Mazarine? Riječ je, bez sumnje, o imenjaku Marka Marulića, također Spličaninu, no ta mi se »zagonetka« učinila privlačnom (i »marulićevskom«) zbog odabira teme: izmjenjivanje replika između Marije, Ivana, Magdalene i Isusa umnogome je srodno pjesmama posvećenim križu (*Od muke Isusove, Carmen de doctrina...*). Štoviše, izlaganje u obliku misterija podsjeća na *Lipo prigovaran'je razuma i človi-ka* a odabir osmerca na *Spovid koludric od sedam smartnih grihov*. I ljepota drvorezâ umetnutih u tekst pridonosi da to izdanje bude pravo remek-djelo.¹³ Dodajmo — a to je možda jedina zanimljivost spomenutog otkrića — da je to izdanje (iz 1628) starije od onoga ustanovljenog u biblioteci u Upsali (iz 1632) te da, u svakom slučaju, pokazuje kako je književnost hrvatskog jezičnog izraza nalazila čitaoce u Parizu XVII. stoljeća.

* * *

Važnijima su mi se činili zaključci do kojih sam došao čitajući djela *De raptu Cerberi* Jakova Bunića i *De laudibus Herculis* Marka Marulića. Oni su mi omogućili da priložim nove dokaze jednom točno određenom problemu — prežitku mita o Herkulu.¹⁴ Dva spomenuta djela dopuštaju naime da utvrdimo sljedeće.

Znanstvena studija Marcela Simona *Mit o Herkulu u kršćanstvu* preskače jednim skokom dva stoljeća, grubo prelazeći s Danteova *Pakla* na Ronsardovo djelo *L'Hercule Chrestien*; bilo bi vrlo čudno da je rene-

sansna književnost sve to vrijeme ostala nijema pred tako značajnom temom.¹⁵ S druge strane, je li vjerojatno da bi »otpor« toj asimilaciji — koji se u prvim stoljećima odlikuje tako sjajnim piscima kao što su Origen, Augustin ili Laktancije — čekao sve do polemičke književnosti reformacije da bi se nanovo očitovao?¹⁶ Bunićev i Marulićev tekst omogućuju barem djelomičan odgovor na ta pitanja. Jer, Bunić, koji je od svojega *De raptu Cerberi* načinio *praeludium* za *De vita et gestis Christi*, prihvaća — makar vrlo diskretno — asimilaciju jedne epizode iz Kristova života s jednim Herkulovim pothvatom. Marulić, naprotiv, u svojem djelu *De laudibus Herculis* potpuno odbacuje asimilaciju, prikazujući Herkula kao kradljivca, razvratnika i kukavicu. Ukratko, suprotno Simonovim zaključcima, to djelo pokazuje kako nije trebalo čekati polemike reformacije protiv Ronsarda da bi se prokazala svetogrдна asimilacija Isusa s Herkulom: Marulić je to učinio prije njih, već 1524.¹⁷

* * *

No kako ne zamijetiti, upravo kroz tu »zaboravljenost« dvojice dalmatinskih pjesnika evropskog ugleda, da M. Simon nipošto nije usamljen u svojem nepoznavanju humanizma u Dalmaciji. Bez želje da se na optuženičku klupu izvode noviji radovi posvećeni evropskoj novolatinskoj književnosti (i sâm odveć dugo bijah dionikom tog neznanja), mora se zabilježiti da o dalmatinskoj humanističkoj književnosti šute tako važna djela kao što su *La littérature latine de la Renaissance* Paula van Tieghema (Paris, 1944) ili Bolgarova knjiga *The Classical Heritage and its Beneficiaries* (1954). Zaborav je utoliko nepravedniji što je ta književnost dala djelâ — i u prozi i u stihu — evropske glasovitosti i što su grupe znanstvenika, ima tome više od dvadeset godina, prionule da nas opskrbe suvremenim izdanjima tih remek-djela. Željeli bismo da ta izdanja budu poznatija i da u knjižnicama dobiju mjesto koje im pripada, kako bi se unaprijedilo poznavanje jedne osobito bogate i zanimljive književnosti i kako bi se ujedno, u času kad su pali zidovi što su dijelili Evropu, unaprijedilo razumijevanje naše, evropske humanističke baštine.

Da li bih smio završiti ovo izlaganje izražavajući jednu želju? Iz dana u dan može se ustanoviti da su Marulićev ugled i rasprostiranje njegovih djela, osobito onog pisanog na latinskom, doprli do većine evropskih nacija. Gotovo sve velike knjižnice, pa čak i mnogo onih skromnijih, posjeduju tekstove — i prijevode — njegovih najvažnijih djela. Štoviše, neke pjesme, kao *Carmen de doctrina*, nalaze se, bilo u izvorniku ili u

prijevodu, u zbornicima pjesama duhovnoga karaktera. Hoćemo li jednoga dana biti svjedoci znanstvenoga skupa posvećenog isključivo evropskoj sudbini Marulićeva djela, skupa koji bi bio koristan ne samo zato što bi djelo najslavnijeg predstavnika hrvatskoga humanizma učinio poznatijim, nego i zato što bi kolegama iz raznih nacija Evrope, koja je danas ponovno pronašla svoje jedinstvo i svoj suživot, omogućio da sa svojega stajališta osvijetle i ocijene značenje Marulićeva djela u njihovim zemljama?

(S francuskog preveo Bratislav Lučin)

BILJEŠKE

¹ *Hrvatski latinisti. Croatici auctores qui latine scripserunt*. Matica hrvatska — Zora, Zagreb 1969.

² *Les humanistes dalmates devant la menace turque*, predano za tisak u zborniku kolokvija u Cannesu.

³ *Le Thésor des faitz et dictz memorables des hommes saints et illustres du Vieil et Nouveau testament... par Marc Marule... depuis mis en français par Paul du Mont, Douaysien. Paul Bogart, M. L. XXXV*. U izdanju iz 1604. naslov je modificiran.

⁴ *Oeuvres morales et spirituelles... Mss 12.487 fol. 103–104. Anne d'Urfé: Oeuvres morales et spirituelles inédites*, éd. Le Hir, Genève, 1977, str. 68–70.

⁵ Usp. Mirko Tomasović, *Marko Marulić*, str. 79 i bilj. 116.

⁶ *Les vies, faitz et dictz mémorables des saints et saintes, tant du vieil que du nouveau Testament... mises en français du Latin du bon père Marc Marule... par R. P. en Dieu Geoffroy de Billy, Abbé de S. Vincent lèz Laon, divisé en deux tomes. A Paris, chez Guillaume Chaudiere, 1587*. Na primjerak toga prijevoda u Sveučilišnoj knjižnici u Varšavi upozorio je Mirko Tomasović u *Mogućnosti* 12/1989, str. 1289.

⁷ Usp. Jean Dayre: *Une traduction française de Marko Marulić*, u: *Annales de l'Institut de Zagreb*, II — 1939, str. 221–227. Leo Košuta: *Fortune et infortunes d'un livre de Marko Marulić: De institutione..* u: *Croatica Parisiensia, Les Croates et la civilisation du livre*, Paris 1986, str. 55–66.

⁸ U svom članku Leo Košuta vrlo precizno pokazuje da se Du Mont koristio izdanjem što su ga pregledali i ispravili teolozi iz Douaya. Usp. str. 62, bilj. 23 i Posvetnu poslanicu prvog izdanja.

⁹ Du Montov prijevod doživio je četiri ponovljena izdanja u Douayu: 1595, 1596, 1599, 1604. Usp. L. Košuta, str. 56.

¹⁰ Usp. Knjiga V, glava 8: *De perseverantia bene agendi* — De Billy, op. cit. str. 625 a; Du Mont, op. cit. str. 711.

¹¹ Ista glava, isto mjesto.

¹² Knjiga VI, glava 16: *De revelationibus caelestis beatitudinis* — De Billy, op. cit. str. 786 b; Du Mont str. 892.

¹³ Usp. Marko Marulić: *Judita, Suzana, pjesme*, Matica hrvatska — Zora, Zagreb 1970. *Lipo prigovaran'je...*, str. 138 i slj.; *Spovid...*, str. 167 i slj.

¹⁴ *I. Boni Racusaei De raptu Cerberi. De vita et gestis Christi*, priredio i preveo Branimir Glavičić, Zagreb 1978. Marko Marulić: *Latinska manja djela I — Dialogus de laudibus Herculis* (Faksimili), str. 227 — 263.

¹⁵ Marcel Simon: *Hercule et le christianisme*, Paris 1965, str. 175 — 184.

¹⁶ Usp. Origen: *Contra Celsum*, VII, 54; Augustin: *De civitate Dei*, XVIII, 12 i nadalje Laktancije: *De divinis institutionibus*, I, 9 i 18. Za više potankosti vidi C. Béné: *Hercule, figure du Christ dans la littérature dalmate*. Hommage à Guy Demerson, Clermont (u tisku).

¹⁷ Usp. Jacques Pineaux: *La polémique protestante contre Rosard*, str. 367, stihovi 777 — 779 i 783 — 784.